

TALABALARDA DOSTON IJRO ETISHDA ESTETIKANI OSHIRISH

B.G. Seytmuratov

NDPI Pedagogika fakulteti musiqiy talim kafedrası assistent o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15550740>

Annotatsiya. Talabalarda doston ijro etishda estetikani oshirish o'quvchilarning turli badiiy fanlar (musiqa, adabiyot, teatr va boshqalar)dagi chiqishlarining badiiy va ifodalilik sifatini oshirishga qaratilgan. Mavzu estetik idrok etish, hissiyotlarni ifodalash va texnik mahoratni rivojlantirish usullarini o'rganadi. Asosiy jihatlariga o'quvchilarning badiiy mahoratini shakllantirishda ijodkorlik, madaniy kontekst va pedagogik texnikaning o'rni kiradi.

Tadqiqot, shuningdek, estetik nafosat tomoshabinlarni jalb qilish va shaxsiy o'sishga qanday ta'sir qilishini o'rganadi. Doston ijro etishda talabalar o'z chiqishlarida yuqori darajadagi badiiylik va professionallikka erishish uchun juda muhimdir.

Kalit so'zlar: Baxshichilik, estetika, doston, mahorat, talaba, muommo, yeshim, tadqiqot, ijro.

Abstract. Improving aesthetics in performing epics in students is aimed at improving the artistic and expressive quality of students' performances in various artistic disciplines (music, literature, theater, etc.). The topic explores methods for developing aesthetic perception, expression of emotions, and technical skills. Key aspects include the role of creativity, cultural context, and pedagogical techniques in shaping students' artistic skills. The study also examines how aesthetic sophistication affects audience engagement and personal growth. In performing epics, it is crucial for students to achieve a high level of artistry and professionalism in their performances.

Keywords: Bakhshi, aesthetics, epic, skill, student, problem, solution, research, performance.

Аннотация. Повышение эстетичности исполнения учащимися былин направлено на повышение художественно-выразительного качества выступлений учащихся в различных видах искусства (музыка, литература, театр и т. д.). Предмет изучает способы эстетического восприятия, выражения эмоций и развития технических навыков. Ключевые аспекты включают роль творчества, культурного контекста и педагогических приемов в формировании художественных навыков учащихся. В исследовании также изучается, как эстетическая изысканность влияет на вовлеченность аудитории и личностный рост. При исполнении былин от учащихся требуется достижение высокого артистического мастерства и профессионализма в исполнении.

Ключевые слова: Колдовство, эстетика, эпос, мастерство, ученик, проблема, решение, исследование, представление.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning «xalqimiz, avvalo, yoshlarning ma'naviy-ma'rifiy, badiiy-estetik talablariga javob beradigan kitoblarni yuksak sifat bilan chop etish, milliy va jahon adabiyotining eng sara namunalarini tarjima qilish, farzandlarimizda bolalikdan boshlab kitob, jumladan, elektron kitob o'qish ko'nikmasini shakllantirish, jamiyatimizda mutolaa madaniyatini yuksaltirish bilan bog'liq muhim masalalarni hal etish

dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda» degan fikrlari ijtimoiy tafakkurda yetuk, har tomonlama kamol topgan sog'lom avlodning tarbiyalanishi uchun yuksak mas'uliyat, umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan hayotiy o'rniga ega bo'lgan ma'naviy boy, axloqan yetuk, intellektual rivojlangan, san'atsevar yoshlarni tarbiyalash uchun muhim poydevor bo'ldi.

O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida «Ta'lim oluvchilarning yuksak ma'naviy estetik va ruhiy-axloqiy tarbiyasiga, eng avvalo, ularning milliy va umuminsoniy qadriyatlarga, musiqa va san'at olamiga bo'lgan munosabatiga e'tibor qaratish» ustuvor vazifalar etib belgilandi.[1]

Insonning chehrasi, qomatidagi go'zallik muayyan ahamiyatga ega, ammo bu to'la ma'nodagi go'zallik emas. Insonning tashqi qiyofasi uning botiniy olami, xulqi, fe'l-atvori, mehnatsevarligi, ezgulikka intilishi kabi sifatlar bilan uyg'unlashsa, bu — mukammal go'zallik sanaladi. Go'zallikka intilish insonning doimiy ijtimoiy-hayotiy ehtiyojidir. Bu ehtiyoj tarbiya vositasida shakllanadi. Go'zallik qurshovida yashagan inson bilan uning aksi bo'lgan muhitda o'sgan inson o'rtasida keskin farqbo'ladi. Go'zallikka intilish insonni ma'naviy jihatdan kamolotga yetaklaydi, uning estetik his-tuyg'usini rivojlantiradi.

Estetik his-tuyg'u — kishilarning go'zal va xunuk, fojiali va kulgili voqealarni idrok etish va baholash qobiliyatidir. Ezgulikka, go'zallikka intilish — estetik ehtiyojdir. Bu ehtiyoj mehnatda ham, san'atda ham, kishilararo axloqiy munosabatlarda ham go'zallik bo'lishini taqozo etadi. Insonning jamiki faoliyati uning borliqqa estetik munosabati orqali namoyon bo'ladi. Voqelikka estetik munosabatda bo'lishda san'at muhim o'rin tutadi. Zero, san'at — hayotni go'zallik qonunlari asosida idrok qilishdir. San'at asarlari ta'sirida shodlik va qayg'u kabi kechinmalar paydo bo'ladi. Go'zal obrazlar kishilarga hayot ma'nosini anglashga, hayotda o'z o'mini topishga, qadrqimmatini tanishga ko'maklashadi. San'at o'zining tarixiy taraqqiyotida kishilarning orzu-umidlarini namoyon etuvchi, uning sezgilarini, his-tuyg'ularini aks ettiruvchi vosita sifatida katta ahamiyat kasb etib keladi. San'at turlaridagi timsollar ham o'z tuzilishiga ko'ra bir-biridan farq qiladi. Masalan: musavvirlik, haykaltaroshlik, teatr, badiiy adabiyot, kino san'atida voqea-hodisalar bevosita tasvirlansa, musiqa, raqs, amaliy san'at, me'morchilikda ijodkorning voqea-hodisalar to'g'risidagi g'oyaviy-hissiy holati bilvosita ifodalanadi.

Hissiyotlarni o'rganish borasida Sharq buyuk mutafakkirlari asarlari muhim ahamiyatga ega. Rudakiy, Firdavsiy, Nizomiy, Sa'diy, Hofiz, Umar Xayyom kabi Sharq mumtoz adabiyoti namoyandalari dostonlarida ham, Xorazmiy, Forohiy, Abu Ali ibn Sino, Beruniy, Ibn Rushd kabi allomalarning ilmiy asarlarida ham, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Ahmad Yassaviy, Lutfiy, Sakkakiy, Atoiy, Navoiy, Bobur kabi ulug' shoirilar ijodida ham, Zayniddin Vosifiy, Xondamir, Davlatshoh Samarqandiy kabi tarixchilarimizning tazkiralarda ham insonlarning go'zal his-tuyg'ulariga doir ko'pgina qimmatli fikrlar mavjud. Kaykovusning «Qobusnoma», Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'ubilig», Ahmad Yugnakiyning «Hibat ul-haqoyiq», Sa'diyning «Guliston» va «Bo'ston», Abdurahmon Jomiyning «Bahoriston», Alisher Navoiyning «Mahbub ul-qulub» kabi asarlarida hayotning go'zalligidan zavqlanish, odamlar baxt-saodati yolida mehnat qilish fazilatlarini ulug'lanadi. Aristoteldan keyin mag'ribdan-mashriqqa «ustodi soniy» («ikkinchi ustod») nomi bilan mashhur buyuk alloma Abu Nasr Forobiyning estetik qarashlari inson his-tuyg'ularini o'rganish borasida alohida ahamiyatga egadir.

U o'zining «Fozil odamlar shahri fuqarolarining qarashlari haqida kitob», «Shaharni boshqarish», «Yaxshi xulqlar», «Baxt-saodatga erishish haqida» kabi asarlarida nafis hissiyotlarning paydo bo'lishini dunyoviy nuqtai nazardan turib talqin qilgan edi. San'at asarlarida voqelikka, hodisalarga, odamlarning xatti-harakatlariga, xulq-atvorlariga go'zallik va xunuklik nuqtai nazaridan baho beriladi. Voqea-hodisalar yaxshilik va yomonlik, ezgulik va yovuzlik, do'stlik va dushmanlik, sadoqat va xiyonat, go'zallik va xunuklik, rostgo'ylik va munofiqlik, fojiaiviylik va kulgililik tarzida namoyon bo'ladi. Go'zallik inson estetik va badiiy didini o'stiradi. Estetik did esa go'zal narsalardan zavq olish qobiliyatidir. Estetik madaniyati yuksak kishi ma'naviy-ruhiy jihatdan barkamol, e'tiqodli, ishonchli va diyonatli bo'ladi. [2]

Musika sohasida ijrochilarning tutgan o'rnini alohida. Qoraqalpoq xalqining kuy-qo'shiqlarini saqlab qolish, uni milliy ohanglar bilan boyitish, rivojlantirishdek mashaqqatli ishda ularning xizmatlari beqiyos. Ijrochilar o'z o'rnida: jirovlar, baxshilar va qissaxonlar bo'lib uch katta tarmoqqa bo'linadi. Baxshichilik san'ati - qoraqalpoq xalqining qadimiy tarixini shu kungacha yetib kelishiga sababchi bo'lgan, musiqa madaniyatida o'zlarining iste'dodi, intilishi, ijodiy mahoratining boyligi bilan alohida ajralib turgan insonlarning mashaqqatli sohasi. O'rta Osiyo, Zakavkaziya va h.k. qo'shni mamlakatlarda dostonlarni yoddan ijro etishi, har bir xalqning o'z milliylikini tanitishdek mehnatlari bilan hurmatga sazovor bo'lgan soha egalari baxshilar hisoblanadi. Yuqorida aytib o'tganimizdek baxshilar faqat Qoraqalpoq xalqida emas, balki boshqa xalqlarda ham alohida hurmatga ega. Biz ularni "baxshi" deb atasak, qozoq xalqi "jirchi," o'zbek xalqi bilan turkmanlar "baxsh," ozarbayjon xalqi "ashuk" deb atasa, gruzin xalqi ularni "mgosan," arman xalqi esa baxshilarni "gusan" deb atab, bu so'zlarning fonetik va funksional xarakterlari jihatidan ham bir-biriga yaqinligini anglatadi.

Bundan ko'rinib turibdiki, baxshichilik san'ati nafaqat bizda, balki boshqa millatlarda ham ko'p asrlar tarixiga ega bo'lib, ular bilan o'zaro madaniy jihatdan bog'liqligini anglatadi.

Tariximizni o'rganuvchi ba'zi olimlarimiz "Bosqinchilik siyosati tugagandan so'ng, XVIII asrda Xorazm eliga ko'chib kelgandan keyin, iqtisodiy va madaniy aloqalar natijasida sharq mamlakatlarining liro-epik dostonlari keng tarqala boshladi," deb ko'rsatadilar.

Shuningdek, oshiqlik haqidagi dostonlar qoraqalpoq xalqiga faqat Turkistondan Xorazmga kelgandan keyingina tarqalgan degan ham tushunchalar bor. Biz bu fikrga to'liq qo'shila olmasligimizni ham aytib o'tmoqchimiz. Sababi, ba'zi bir dostonlar qoraqalpoq xalqining orasida Turkiston davridayoq paydo bo'lgan. Masalan, o'sha davrning "Yusuf Ahmad," "G'arib oshiq" dostonlarining qoraqalpoq, o'zbek, tojik, turkmanlar orasida keng tarqalgan. Qolaversa bizga ma'lum, qoraqalpoq xalqi azaldan, boshqa ellarda qiyinchiliklarga uchrab, ko'chmanchi xalq atalgan Xorazm xalqlarining biri bo'lib hisoblanadi. [3]

**Talabalarda dutor chalib doston
aytishda quyidagi muammolar yuzaga
kelishi mumkin:**

1. Vaqtni boshqarish qiyinchiligi

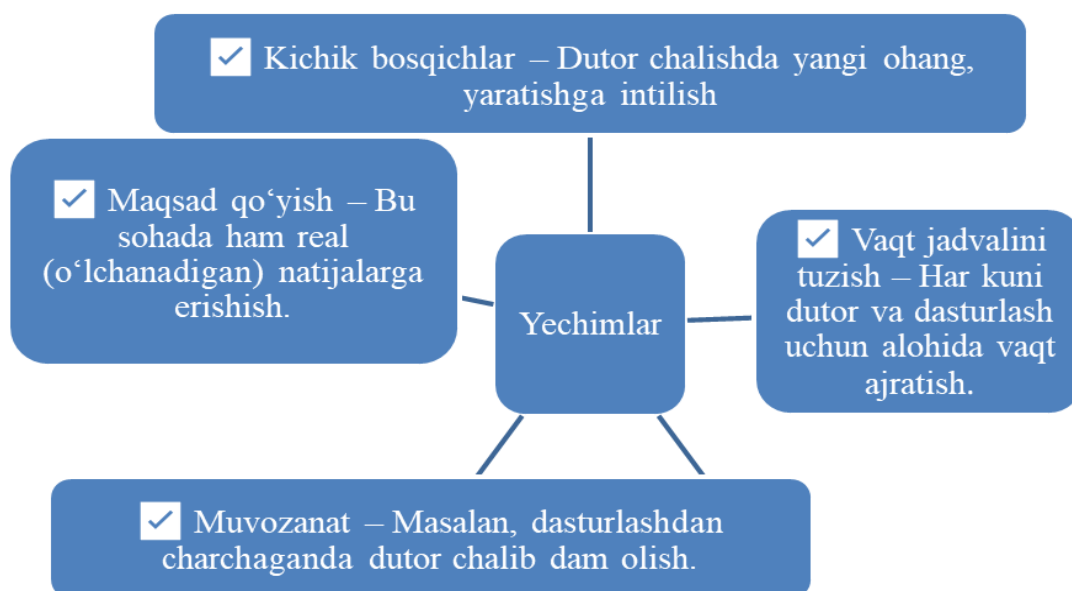
- Dutor chalish mashg'ulotlari uchun ko'p vaqt talab qiladi.
- Talaba rejalashtirish qobiliyatini rivojlantirishga majbur, aks holda biror narsa yetishmay qoladi.

2. Diqqatni taqsimlash

- Ijodiy (dutor) chalish sohasi turli fikrlash uslublarini talab qiladi.
- Bir faoliyat diqqatni jamlashda qiyin bo'lishi mumkin.

3. Charchoq va motivatsiya pasayishi

- Dutor chalish jismoniy mashq talab etadi.

[4]

Dutorda (Doston) ijro etishning estetik jihatlari

Dutorda doston (epik she'r, hikoya, qahramonlik ertaklari) ijro etish — nafaqat musiqiy, balki badiiy-estetik hamda madaniy-ma'naviy jihatlardan boy san'at turi. Bu jarayonda quyidagi estetik tamoyillar muhim rol o'ynaydi:

1. Musiqa va so'z uyg'unligi (ohang va matn)

Doston ijrosida dutorning ohangi she'rning mazmuni (qayg'u, quvonq, jasorat, muhabbat) bilan mos kelishi kerak.

Maqom va usullar: "Segoh", "Chorgoh", "Navo" kabi maqomlar yoki "Tanavor", "Ufor" kabi ritmik usullar doston mavzusiga moslab tanlanadi.

Misol: "Alpomish" dostonida qahramonlik sahnasi – jiddiy, kuchli ohanglar, "Yusuf va Zulayho"da romantik qismlar – nazokatli, lirik cholg'u.

2. Ijrochi (Dostonchi/Baxshi)ning Ifodasi

Ovoz va cholgʻu muvozanati: Dostonchi sheʼrni kuylayotganda dutor unga hamnafas (qoʻshimcha emas, balki toʻldiruvchi) boʻlishi kerak.

Dramaturgiya: Dostonning boshlanishi, keskinliklari, kulminatsiyasi va yakuni dutor ohangida aks etishi lozim.

Estetik tamoyil: Pianissimo (juda sust) va Forte (kuchli) dinamikasi orqali hissiyotlarni kuchaytirish.

3. Harakat va Improvizatsiya (Badiha)

Anʼanaviy usul: Dostonlarda mustaqil qismlar (masalan, "Girrom", "Yalloma") ijrochi tomonidan improvizatsiya qilinadi.

Zamonaviy yondashuv: Yosh ijrochilar elektron dutor yoki yangi uslublardan foydalanishi mumkin, lekin anʼana saqlanadi.

Misol: "Gorogli" dostonida jang sahnasida dutor tez "Zarb" usulida chalinar ekan, tinglovchiga qahramon harakatini tasavvur qilish imkoniyati beriladi.

4. Koʻngil Ochish va Vizual Estetika

Dostonchi kiyimi: Anʼanaviy liboslar (chopon, doʻppi) tomosha estetikasini oshiradi.

Ijro muhiti: Masalan, qoʻshiq maydonlari, choyxonalar yoki zamonaviy kontsert zalida ijro – har birining oʻziga xos atmosferasi bor.

5. Madaniy Meros va Zamonaviylik

Anʼanani saqlash: Dutorda doston chalishda maqom, lafz (soʻz talaffuzi) va usullarni toʻgʻri oʻrganish muhim.

Innovatsiyalar: Baʼzi ijrochilar dutorni elektron versiyasida yoki krossover (folk + jazz/rok) uslubida ijro qilishadi.

Mashhur namunalar:

Turgʻun Alimatov ("Navo" maqomida dostonlar),

Folk-rok guruhlari (dutorni zamonaviy aranjirovkada ishlatish). [5]

[6]

Xulosa: Estetik Dutor Chalish uchun 7 Qoida

1. Chiroyli postura va tashqi ko'rinish – ijrochining imidji.
2. Tovushning nozikligi va dinamikasi – pianissimo va fortning uyg'unligi.
3. Hissiyot va improvizatsiya – kuyni "yashab" ijro etish.
4. Vizual ta'sir – tabiiy harakatlar va ko'z aloqasi.
5. Sahna dizayni – fon, yoritish, libos.
6. Muvozanatli repertuar – an'ana va zamonaviylik uyg'unligi.
7. Yozuvlar bilan ishlash – o'z kamchiliklarini tuzatish.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони. - Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.
2. ESTETIKA ASOSLARI E. DMAROV, R. KARIMOV, M. MIRSAIDOVA, G. OYXO'JAYEVA 5-6 betlar
3. NADIROVA A.B. Qaraqalpaq muzika tarixi 24-25 betlar
4. "Musiq Badiiyligi va Estetikasi" Komiljon Toshmatov
5. "Dutor va Uning Ijro Usullari" Shuhrat Mirzayev
6. "Maqom.uz" – O'zbek maqomlari va dator ijrochiligi haqida videolar va maqolalar.
7. "Dutor Masterclass" (YouTube) – Turg'un Alimatov, Shuhrat Mirzayev kabi ustalarning darslari.
8. "O'zbekiston Milliy Kutubxonasi" – Musiq nazariyasiga oid elektron kitoblar.